

УДК: 159.923

ПСИХОДІАГНОСТИЧНА МЕТОДИКА «ІНДИВІДУАЛЬНА КОМПОЗИЦІЯ ПОКАЗНИКІВ САМОПРИЙНЯТТЯ»: ПЕРЕВІРКА ТЕОРЕТИЧНОГО КОНСТРУКТУ

О.П. Саннікова

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та диференціальної психології державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
osanniland@gmail.com

І.О. Гордієнко

аспірантка кафедри загальної та диференціальної психології
державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
K.D. Ушинського»
2sanak@gmail.com

Саннікова О. П., Гордієнко І.О. Психодіагностична методика «індивідуальна композиція показників самоприйняття»: перевірка теоретичного конструкту. У статті викладаються результати перевірки теоретичного конструкту авторської методики, спрямованої на вивчення якісних ознак самоприйняття як складної властивості особистості. Самоприйняття як властивість особистості характеризує ступінь прийняття людиною себе такою, якою вона є, незалежно від оцінки своїх переваг та недоліків. Експліковано і описано якісні характеристики самоприйняття: *емоційний* компонент (палітра афективних репрезентацій); *когнітивний* компонент (репрезентації самоприйняття в думці); *конативний* компонент (зовнішні прояви ставлення до власної особистості); *контрольно-регулятивний* компонент (ступінь контролю за репрезентаціями самоприйняття). Відповідно до вимог психометрики розроблено тест-опитувальник «Індивідуальна композиція показників самоприйняття». Здійснено перевірку конструктної валідності оригінальної методики за допомогою факторного аналізу (з подальшою ротацією) індикаторів шкал для пошуку найбільш простої конфігурації факторних навантажень. Доведена оптимальність чотирьохфакторної моделі, котра відповідає закладеній структурі теоретичного конструкту методики..

Ключові слова: самоприйняття, відторгнення, структура самоприйняття, факторний аналіз, конструктна валідність.

Sannikova, O.P., Hordiienko, I.A. Psychodiagnostic method "individual composition of self- acceptance indicators": theoretical construction verification. This report describes the results of testing the theoretical construct of the author's method for studying the qualitative features of self-acceptance as a complex property of personality. Self-acceptance as a property of personality characterizes the degree of acceptance by a person himself as he is, regardless of the assessment of their advantages and flaws. Self-acceptance characterizes an individual's ability to treat himself with sympathy, trust, recognize his individuality, his existence and experience pleasure from it. As for non-acceptance, it is characterized as self-distrust, rejection of oneself, one's appearance, self-inner experiences etc. The phenomenon of acceptance/non-acceptance (rejection) of oneself as a stable personality's property is considered as continuum-hierarchical approach context. Qualitative characteristics of self-acceptance are exploited and described: the *emotional component* (palette of affective representations that are accompanying person's tendency to self-acceptance of different degrees); the *cognitive component* (representation of self-acceptance in thought); the *conative component* (external manifestations of the attitude towards own personality); the *component of control and regulation* (degrees of self-acceptance representations). The test-questionnaire "Individual composition of self-acceptance indicators" is developed in accordance to psychometrics requirements. The test-questionnaire presents the stable qualitative and quantitative combination of qualitative indicators, which reflect the main aspects of self-acceptance psychological essence. The constructive validity of the original method was verified by factor analysis (with subsequent rotation) to find the most simple configuration of factor loads for the scale indicators. The optimality of the four-factor model has been proved, it corresponds both to the mathematical requirements of quality and to the structure of theoretical construction of the method. The prospect of further research is to test the original test-questionnaire and verification it for reliability and validity.

Keywords: self-acceptance, rejection, structure of self- acceptance, factor analysis, constructive validity.

Постановка проблеми. Актуальною задачею сучасності є розкриття внутрішніх ресурсів особистості. Пріоритетними якостями особистості стають активність, ініціативність, уміння самостійне приймати рішення тощо. Найважливішими суб'єктивними особливостями є самоповага, самооцінка, самоприйняття, які впливають на результативність будь-якої діяльності. Особлива цінність самоприйняття підкреслюється багатьма дослідниками (Р. Бернс, К. Роджерс, В. В. Столін та ін.). Саме тому постає задача вивчення складного феномену самоприйняття не тільки з теоретичних позицій, але й у відповідності із запитом практики, спрямованої на супровід особистості у її зростанні. Важливе місце у цьому контексті займає розробка психодіагностичного інструментарію, здатного адекватно «виміряти» індивідуальні особливості самоприйняття.

Отже, **метою** цієї статті є виклад результатів перевірки теоретичного конструкту розробленої авторської методики, спрямованої на вивчення якісних ознак самоприйняття як складної властивості особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Самоприйняття-самонеприйняття – це властивість особистості, що відбиває специфіку емоційно забарвленого ставлення індивіда до себе, характеризує ступінь прийняття людиною себе такою, якою вона є, незалежно від оцінки своїх переваг та недоліків, іноді навіть супротив них. Самоприйняття виявляє усталений характер протягом часу і виступає основою для особистісних змін та світогляду. Полюс самоприйняття характеризує здатність індивіда ставитися до себе з симпатією, довірою, визнавати свої індивідуальні особливості, визнавати своє існування та відчувати від цього задоволення незалежно від оцінок (власних чи інших людей), які надаються своїм думкам, вчинкам. Протилежний полюс біполярного континууму цієї властивості – самонеприйняття – характеризується самовідторгненням, недовірою до себе, неприйняттям себе, своєї зовнішності, внутрішніх переживань тощо.

Самоприйняття-самонеприйняття може виявлятися і як миттєва реакція особистості на власні дії у певній ситуації, і як психічний стан різного ступеню адекватності (відбиває короткочасні переживання, що пов'язані із відношенням до власної поведінки, вчинків протягом нетривалого часу), і як властивість – стійка схильність особистості до самоприйняття (або не прийняття) що відбиває загальне ставлення до себе незалежно від ситуацій, впливів інших людей, самооцінки своїх якостей та поведінки.

У психології самоприйняття переважно розглядається у структурі самосвідомості [2], проте, схильність до самоприйняття як усталена риса особистості теж має свою структуру. При розгляді феномену прийняття-неприйняття (відторгнення) себе як стійкої властивості ми спираємося на континуальний підхід до дослідження структури особистості, запропонований О.П. Санніковою [5; 6; 7]. У контексті даного підходу особистість розглядається як макросистема, що складається з різнорівневих підсистем, котрі різняться специфічними характеристиками. Як рівні автор виділяє: формально-динамічний, змістово-особистісний, соціально-імперативний. До першого рівня відноситься сукупність усіх властивостей, що відбивають динаміку протікання психічних явищ та індивідні властивості конституційного характеру. Другий – містить у собі власне особистісні властивості (поняття особистості у вузькому значенні): спрямованість, потребо-мотиваційну сферу тощо. Третій рівень – соціально-імперативний (від лат. *imperativus* – наказовий, безумовний), або нормативний. Якщо два перші рівні співзвучні (і вербально, і за змістом) уявленням про двохаспектність психічного (динамічне й змістове), то третій рівень включає той клас характеристик, що відбиває уявлення особистості про суспільство, мораль, норми, культуру, знання тощо, і саму її мораль. Наголошується, що третій рівень жорстко контролюється свідомістю [6].

Межі між рівнями умовні, переходи від одного до другого утворюють прикордонний простір, що поєднує риси, котрі належать до двох сусідніх рівнів. Ці переходи мають свій специфічний зміст. Зона перетину формально-динамічного (перший рівень) і змістовно-особистісного (другий) рівнів містить загальний для обох клас характеристик, які однозначно неможливо віднести тільки до одного з них. Тут виділяються якісні особливості психологічних складових темпераменту й особистості. Прикордонна зона між другим і третім рівнями презентується як належна обом рівням характеристика, що забезпечує переживання, переробку інформації, знань, взагалі, будь-яких цілеспрямованих впливів зовнішнього миру – індивідуальний досвід, свідомість, самосвідомість тощо. Ці рівні взаємопроникливі й взаємозалежні між собою, що пояснює безперервний (димензійальний) розвиток будь-яких властивостей особистості, тому що пронизують її структуру від нижчих рівнів до вищих [7].

Саме з цих позицій ми розглядаємо й макроструктуру такої властивості особистості як усталене прийняття-відторгнення себе. Отже, як властивість особистості самоприйняття виявляється на всіх її рівнях і на кожному з них характеризується своїм специфічним змістом. Різнорівневі ознаки самоприйняття своєрідно взаємодіють між собою, взаємодоповнюють один одного й утворюють цілісну інтегральну властивість.

У цій статті розглянуто лише *якісні характеристики* самоприйняття як багаторівневої властивості особистості. Вже стало традицією в психології при аналізі структури будь-якого психологічного феномена виділяти афективний, когнітивний та поведінковий компоненти [6]. Ця

тенденція спостерігається при вивченні «Я - концепції», так Р. Бернс виділяє когнітивну, афективну та поведінкову складові [2]); при вивченні самосвідомості Н. Є. Трофименко розглядає її як установче утворення, яке складається із цих самих трьох компонентів [цит. за 3]. Цікаві роздуми стосовно означених компонентів виявились у роботах О. В. Камінської. Автор вважає, що самоствавлення реалізується через афективну складову самосвідомості, яка нерозривно пов'язана з когнітивним компонентом, оскільки саме на основі знань про себе в людини виникає ставлення до власної особистості, яке може бути позитивним чи негативним, адекватним чи ні. І вже на основі самоствавлення будується модель вчинків та дій, яка і утворює поведінковий чи регулятивний компонент самоствавлення [3].

Ми спираємося на роботи В.Д. Небиліцина, котрий як основні види психічної активності людини, розглядав *активність в емоційній, інтелектуальній та руховій сфері*. Саме це, на думку одного з авторів цієї статті, є підставою для експлікації емоційних, когнітивних, поведінкових (конативних) ознак – якісних метапараметрів багатьох рис особистості [5] у тому числі й самоприйняття. Перевага будь-якого виду психічної активності, або декількох одночасно, відбивається у своєрідності самоприйняття (комбінація якісних характеристик, їх кількісний вираз, ступінь домінування тощо) [там само]. Узагальнюючи ці відомості, ми одержуємо важливу для нас інформацію: схильність до самоприйняття різного ступеню як риса, може виявлятися як у *переживаннях* людини, так і в його *судженнях і діях* (поведінці).

Отже, до метапараметрів якісних характеристик самоприйняття ми відносимо: *емоційний* компонент – палітра афективних репрезентації, що супроводжують схильність особистості до самоприйняття різного ступеню; *когнітивний* компонент – репрезентації самоприйняття в думці (різноманітність суджень, уявлень про власне прийняття-неприйняття, роздуми про відношення до себе тощо); *конативний* компонент – наявність експресії, дій, висловлювань, поведінки за, або проти себе, котрі відбивають ставлення до власної особистості тощо; *контрольно-регулятивний* компонент, що виявляється в ступені контролю за емоційною, когнітивною та поведінковою репрезентаціями самоприйняття (див. рис.1).

Індивідуальні значення обстежених за кожним із параметрів, домінування того або іншого компонента (емоційного, когнітивного, поведінкового, регулятивного) в структурі схильності до самоприйняття, відбиває її якісна своєрідність і виявляється в особливостях вибору індивідуальних стратегій і способів поведінки в різних ситуаціях [7].

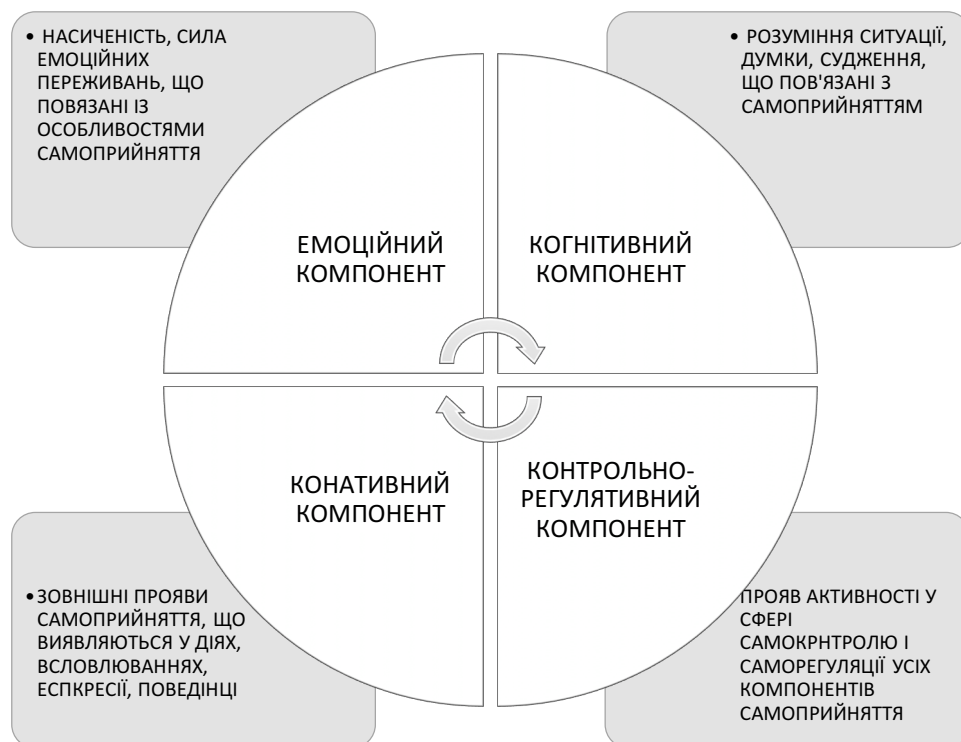

Рис.1. Якісна структура схильності особистості до самоприйняття

Презентація якісної структури феномена схильності до самоприйняття, що викладена вище, стала теоретичною основою для створення оригінального тест-опитувальника «Індивідуальна композиція показників самоприйняття».

Слід зазначити, що в літературі існують деякі методики, що діагностують різні характеристики самоставлення. Незважаючи на широку наявність методик діагностики самоставлення особистості, немає такого психодіагностичного інструменту, за допомогою якого можна було б дослідити цілісну картину прояву саме якісних компонентів структури самоприйняття – індивідуальну композицію (якісно-кількісне поєднання) емоційного, когнітивного, поведінкового та контрольного-регулятивного – що відображають основні сторони суто психологічної природи самоприйняття.

Отже, відсутність спеціального інструменту для діагностики якісних показників самоприйняття як властивості особистості, спонукало нас до створення *тест-опитувальника «Індивідуальна композиція показників самоприйняття»*.

На підставі теоретичного аналізу проблеми, який дозволив виділити і описати структуру феномена, що вивчається, аналізу численних опитувальників що існують у психодіагностичній літературі та результатів наших попередніх емпіричних досліджень (анкетування, бесіди з професіоналами-психологами, аналіз творів на задану тему), була розроблена система завдань у вигляді тверджень, спрямованих на вивчення експлікованих якісних характеристик самоприйняття.

Розробка методики проводилася за традиційним для цієї групи розробників планом [7]: і відповідно до вимог психодіагностики [1; 4]: кожне завдання (твердження) було сформульовано ясно і просто; завдання спрямовані на релевантні ознаки структурних компонентів самоприйняття; завдання забезпечуються варіантами відповідей, що відображають ступінь згоди або незгоди обстеженого із запропонованим твердженням. Спираючись на вимоги психометрики, на підставі наявної в літературі інформації про самоприйняття-відторгнення, її характеристики, прояви, було розроблено перший варіант опитувальника.

Наступний етап роботи над методикою полягав в оцінці групою експертів (10 осіб) ступеня ясності формулювання кожного твердження, а також у визначенні змістовної валідності тесту. В результаті деякі твердження було змінено, деякі були вилучені із опитувальника. Далі проведено перевірку відповідності одержаних «сирих» балів нормальному розподілу, проведено апробацію методики, здійснено її корекцію з урахуванням результатів апробації на кожному етапі розробки даного опитувальника [1].

У попередньому варіанті методика містила 60 тверджень (по 15 на кожну з чотирьох шкал), спрямованих на діагностику: емоційного показника самоприйняття (СпЕ), когнітивного (СпК), конативного (поведінкового – СпП) та контрольного-регулятивного (СпКР). Відповіді обстежених, що мають вираз у балах, підсумовуються за кожною шкалою. При роботі з методикою, обстеженим пропонувалася інструкція, перелік тверджень і бланк, на якому передбачені задані варіанти відповідей. Індивідуальна характеристика самоприйняття визначалася шляхом співвідношення значень всіх показників і визначення домінуючих тенденцій. На даному етапі вибірка стандартизації охоплювала 211 обстежених у віці від 22-х до 35-ти років.

З метою перевірки конструктної валідності оригінальної методики було здійснено факторний аналіз (з ротацією) індикаторів шкал для пошуку найбільш простої конфігурації факторних навантажень. Факторний аналіз індикаторів оригінального тест-опитувальника проводився на основі даних, отриманих у результаті емпіричного дослідження якісної структури самоприйняття, що діагностований за допомогою набору індикаторів (питання-відповідь). Ціль даної процедури, по-перше, полягала в тому, щоб знайти мінімум фундаментальних факторів, які пояснювали б більшу частину дисперсії в групі оцінок з різних питань, застосованих у нашому дослідженні. По-друге, необхідно перевірити сформульовану нами гіпотезу щодо якісної структури самоприйняття як стійкої риси особистості (схильність певним чином приймати, або не приймати себе незалежно від ситуацій, відношень оточуючих, власних оцінок, оцінок інших тощо).

Після декількох спроб пошуку оптимальної факторної структури було обрано чотирьохфакторну модель (див. табл.1), оскільки вона відображає закладену структуру теоретичного конструкту методики і при цьому відповідає математичним вимогам до якості підгонки ($\text{Sig.} \geq 0.05$) [4]. Крім того, отриманий розподіл питань за факторами дозволив

скоординувати ключі до тест-опитувальника. Результати факторного аналізу (чотирьохфакторна модель) презентовані в табл.1.

Аналіз таблиці 1 показує, що: 1) усі індикатори тесту мають значиму факторну вагу (стосовно критичних значень коефіцієнтів кореляцій); 2) виділені фактори об'єднують у собі індикатори різних шкал, проте в кожному з них є значна перевага індикаторів однієї шкали.

Таблиця 1

Розподіл індикаторів шкал тест-опитувальника в чотирьохфакторній моделі

№ з/п	Факторна структура							
	Фактор I		Фактор II		Фактор III		Фактор IV	
	Індикат.	Фактор. вага	Індикат.	Фактор. вага	Індикат.	Фактор. вага	Індикат.	Фактор. вага
1	СпЕ ₂	-794	СпК ₄	613	СпП ₃	541	СпКР ₄	440
2	СпЕ ₁	-719	СпК ₇	-576	СпП ₇	421	СпКР ₇	-423
3	СпЕ ₃	607	СпК ₁₀	489	СпП ₄	412	СпКР ₃	414
4	СпЕ ₇	590	СпК ₈	479	СпП ₈	403	СпКР ₈	405
5	СпЕ ₁₅	498	СпК ₁	468	СпП ₁₁	381	СпКР ₆	-374
6	СпЕ ₄	482	СпК ₃	-367	СпП ₅	352	СпКР ₉	370
7	СпЕ ₁₀	398	СпК ₁₁	366	СпП ₆	281	СпКР ₅	294
8	СпЕ ₅	374	СпК ₂	351	СпЕ ₁₃	279	СпКР ₂	289
9	СпЕ ₁₄	-363	СпК ₁₂	350	СпП ₁	274	СпЕ ₁₅	274
10	СпЕ ₈	288	СпК ₅	320	СпП ₉	262	СпКР ₁₂	-252
11	СпЕ ₉	277	СпК ₉	226	СпП ₂	251	СпКР ₁₀	-251
12	СпЕ ₆	254	СпК ₆	215	СпК ₁₃	240	СпП ₁₄	240
13	СпКР ₁₄	249	СпКР ₁₁	213	СпП ₁₀	236	СпП ₁₅	233
14	СпК ₁₄	238	СпП ₁₃	211	СпЕ ₁₂	221	СпКР ₁	216
15	СпК ₁₅	228	СпЕ ₁₁	210	СпП ₁₂	202	СпКР ₁₃	201

Примітка: 1) n = 211; 2) показники індикаторів надані у порядку зменшення факторної ваги; 3) СпЕ – емоційний компонент самоприйняття; СпК – когнітивний компонент самоприйняття; СпП – поведінковий компонент самоприйняття; СпКР – контрольно-регулятивний компонент самоприйняття; 4) індекс біля кожного показника є номером завдання тесту; 5) від'ємний знак біля коефіцієнтів позначає протилежні індикатори; 6) рівень значущості – 1%.

Перший фактор поєднує індикатори емоційної шкали та два індикатори когнітивного показника і один – контрольно регулятивної. Тому даний фактор можна об'єднати загальною назвою «емоційний компонент самоприйняття» (СпЕ). У *другому факторі* більшість індикаторів складають індикатори когнітивного компонента цієї властивості, і по одному індикатору, що попередньо вважалися емоційним, поведінковим та контрольно-регулятивним. Відповідно даний фактор можна назвати «когнітивним компонентом самоприйняття» (СпП). *Третій фактор* об'єднує індикатори переважно поведінкового компоненту, та два емоційних та один когнітивний. Отже третій фактор можна інтерпретувати як «поведінковий компонент самоприйняття» (СпП). І, нарешті, контрольно-регулятивний фактор серед 12 «своїх» індикаторів містить 3 «чужих» - емоційний і два поведінкових.

Отримана факторна структура тесту в загальних рисах підтверджує конструктну валідність оригінальної методики. З урахуванням одержаних результатів були скоректовані формулювання індикаторів та ключі. Останній варіант методики містить 48 питань (по 12 на кожен модальність).

Перспектива подальшого дослідження полягає у апробації оригінального тест-опитувальника та перевірки його на надійність і валідність.

Висновки та перспективи подальшого дослідження.

1. Феномен прийняття-неприйняття (відторгнення) себе як стійкої властивості особистості розглядається в контексті континуально-ієрархічного підходу. Самоприйняття характеризує здатність індивіда ставитися до себе з симпатією, довірою, визнавати свою індивідуальність, своє існування та відчувати від цього задоволення; самонеприйняття – самовідторгненням, недовірою до себе, неприйняттям себе, своєї зовнішності, внутрішніх переживань тощо.

2. Експліковано і описано якісні характеристики самоприйняття: *емоційний* компонент (палітра афективних репрезентації, що супроводжують схильність особистості до самоприйняття різного ступеню); *когнітивний* компонент (репрезентації самоприйняття в думці); *конативний* компонент (зовнішні прояви ставлення до власної особистості); *контрольно-регулятивний* компонент (ступень контролю за репрезентаціями самоприйняття). Відповідно до вимог психометрики розроблено тест-опитувальник «Індивідуальна композиція показників самоприйняття», що дозволяє встановити якісно-кількісне поєднання якісних показників, котрі відображають основні сторони суто психологічної природи самоприйняття.

3. За допомогою факторного аналізу індикаторів доведена оптимальність чотирьохфакторної моделі, котра відповідає математичним вимогам до її якості і закладеній структурі теоретичного конструкту методики.

Список використаних джерел

1. Анастаси А. Психологическое тестирование / Анна Анастаси, Сюзан Урбина. – СПб. : Питер, 2001. – 688 с.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс ; пер. с англ. / общ. ред. В. Я. Пилиповского. – М. : Прогресс, 1986. – 424 с.
3. Камінська О.В. Основні характеристики самоставлення як компоненту структури самосвідомості / О.В. Камінська // Український науковий журнал «Освіта регіону». – 2011. – № 2. – С. 272.
4. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных : Учебное пособие. 3-е изд., стереотип / А.Д. Наследов. – СПб. : Речь, 2007. – 392 с.
5. Санникова О.П. Формально-динамические и качественные метакхарактеристики индивидуальности / О.П. Санникова // Наука і освіта. – 2007. – № 6-7. – С. 30-33.
6. Санникова О.П. Макроструктура особистості: психологічний опис / О.П. Санникова // Наука і освіта. Тематичний спецвипуск «Психологія особистості: теорія, досвід, практика». – 2013. – № 7/CXVII. – С. 7-12.
7. Санникова О.П. Феноменология личности : [Монография] / О.П. Санникова. – Одесса: СМІЛ, 2003. – 256 с.

References translated and transliterated

1. Anastazi A. Psihologicheskoe testirovanie [Psychological testing] / Anna Anastazi, S'juzan Urbina. – SPb. : Piter, 2001. – 688 s.
2. Berns R. Razvitie Ja-konceptcii i vospitanie [Development of self-concept and education] / R. Berns ; per. s angl. / obshh. red. V. Ja. Pilipovskogo. – M. : Progress, 1986. – 424 s.
3. Kaminska O. V. Osnovni kharakterystyky samostavlennia yak komponentu struktury samosvidomosti [The main characteristics of self-help as a component of the structure of self-awareness] / O. V. Kaminska // Ukrainyky naukovy zhurnal «Osvita rehionu». – 2011. – № 2. – S. 272.
4. Nasledov A. D. Matematicheskie metody psihologicheskogo issledovanija. Analiz i interpretacija dannyh [Mathematical methods of psychological research. Analysis and interpretation of data] / A. D. Nasledov. – SPb. : Rech', 2007. – 392 s.
5. Sannikova O. P. Formal'no-dinamicheskie i kachestvennyye metaharakteristiki individual'nosti [Formally dynamic and qualitative metacharacteristics of individuality] / O. P. Sannikova // Nauka i osvita. – 2007. – № 6-7. – S. 30-33.
6. Sannikova O. P. Makrostruktura osobystosti: psykholohichnyi opys [Macrostructure of personality: psychological description] / O. P. Sannikova // Nauka i osvita. Tematychnyi spetsvypusk «Psykhohohiia osobystosti: teoriia, dosvid, praktyka». – 2013. – № 7/ CXVII. – S. 7-12.
7. Sannikova O. P. Fenomenologija lichnosti [Phenomenology of personality] / O. P. Sannikova. – Odessa : SMIL, 2003. – 256 s.